

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2611.

Հարսրիշէսէն Ս.

Գաղափարի Տարրը

9(47)

2-42

11 JUN 2013

2611

3(47)
2-42

ԳԱՂԱՓԱՐԻ ՄԱՐԴԸ.

Արտասահմանում և „մասամբ“ մեզանում—
Ռուսաստանում, լոյս տեսաւ, վերջապէս, Կալ-
եակի գործի մանրամասն հաշիւը: Նորից հաս-
տատուեց այն մեծ ճշմարտութիւնը, թէ չկայ
ոչինչ ծածուկ, որ յայտնի չլինի: Բիւրօկրատի-
ան աշխատում է միշտ ծածկել հասարակական
կօնտրօլից առանձնապէս նրա ուշադրութիւնը
չգլխացող խնդիրները, բայց այդ ջանքերը յաճա-
խակի, հետզհետէ, մէկը միւսի յետևից ցիր ու
ցան են լինում, ինչպէս ծուխ, ինչպէս սապնի
պղպջակներ:

Դրա համար մնում է միայն ուրախանալ.
հասարակութիւնն ոչ միայն կարող է, այլ նա
պարտական է իմանալ թէ ինչ է անում, ինչ է
կատարում իր շուրջը, և հասարակութեան այդ
լիակատար իրազեկութիւնն 'ի գէմս երկրի շա-
հերի' անհրաժեշտ է, մանաւանդ այն երևոյթնե-
րի վերաբերմամբ, որոնք, իբրև այլասերում,
հետևանք են ուղղակի և անմիջական այն պրօ-
ցեսների, որոնք կատարում են հասարակու-

57206-66

թեան խաւերում և նրա սրտի խորհրդաւոր խորշրից դուրս են ցայտկում երկրի զերագոյն լարուած մօմենտներում:

Մենք այստեղ չենք նկարագրել Կալեակի գործը ժամանակագրական հետեղութեամբ, որովհետև մեզ համար բոլորովին կարևոր չեն դատաւարութեան այդ մանրամասնութիւնները: Մեր նպատակը տարբեր է, այն է՝ բաց օնել այդ գործի իսկական մետքը, ընդգծել նրա հասարակական նշանակութիւնը: Թոյլ ենք տալիս մեզ մտածելու, որ չի գտնուիլ Ռուսաստանում ոչ մի առողջ մտքով մարդ, որ լիակատար յիշողութեան և բանականութեան մէջ լինելով՝ կարողանայ գէթ մի բոլոր գտնել Կալեակի գործի մէջ անձնական շարժառիթ, անձնական գոյն:

Միտքը, բովանդակութիւնը, բաղադրական — հասարակական բնաւորութիւնն այն գործողութեան, որ առիթ տուեց սենատի առանձին քննութեան նիւթ լինելու, 1905 թուականի ապրիլի 5-ին, աւելի ուժեղ և պարզ արտայայտուած են Կալեակի տաղանդաւոր փաստաբանի՝ պ. Մանգելշտամի ճառի մէջ:

Չէնց այդ ճառից էլ մենք կ'սկսենք:

„Այդ մի տարի առաջ էր“, — սկսեց տաղանդաւոր փաստաբանը: — „Չեր բազմութիւնների վերայ նստած էին պատերազմական զինուորական դատարանի անդամները, իսկ մեղադրեալ-

ների նստարանների վերայ — մարտական կազմակերպութիւնը: Գերշուցին բացատրութիւններ էր տալիս: Խօսքը սօցիալիստ-յեղափոխական կուսակցութեան և մարտական կազմակերպութեան մէջ եղած յարաբերութիւնների մասին էր: Կենդրոնական կօմիտէն, ասում է նա, — նպատակ է դրել բարձր դասակարգային պաշտօնեաներին, որոնց վերայ մարտական կազմակերպութիւնն իրաւունք ունի սպանութեան փորձեր անելու: Այդ սահմանում նա գործում է միանգամայն ազատ և ինքնուրոյն, իր պատասխանատուութեամբ:

— „Այժմ ի՞նչ աստճանի և ի՞նչ դիրքի պաշտօնեաների վերայ նա որոշել է սպանութեան փորձեր անելու“ — հարցէ տալիս նախագահը: Մի գերզմանական լուութեան մէջ, որ կարելի էր, մինչև անգամ, ճանճի զգոցն անգամ լսել ամբողջ դահլիճի այդ ընդհանուր լարուած գրութեան պահուն, իր յստակ մետալական ձայնով, իւրաքանչիւր խօսքը շեշտելով, Գերշունին պատասխանում է. „Բոլորի վերայ, բացի թագաւորական տնից“: Երեք անգամ կրկնուեց այս հարցը և երեք անգամ էլ պատասխանեց Գերշունին. „Առայժմ որոշուած է՝ թագաւորական տանը ձեռք չտալ“: Այդ „առայժմը“ այդպէս էլ մնաց կախուած անորոշութեան մէջ, բայց նա մնաց, ինչպէս մի մշտական սպառնա-

57206-66

լիք: Անցաւ մի տարի և այդ , առայժմը՛, պոկ եկաւ իր հանգոյցից և իր բոլոր ծանրութեամբ ընկաւ մեծ իշխանի կառքի տակ:

„Ինչո՞ւ, ի՞նչ պատահեց: Կուսակցութիւնը փոխեց իր որոշումն՝ թէ յանձին Սերգէյ Ալէքսանդրովիչի՝ նա տեսաւ, ամենից առաջ, Մոսկուայի զենեքալ-նահանգապետին՝ յետադիմական կուսակցութեան տոկուն գործիչին, և սալա յետոյ՝ մեծ իշխանին — թագաւորական տան անդամին: Գենեքալ-նահանգապետի իշխանութիւնն ամենաբարձր իշխանութիւնն է ժողովրդին մօտ եղած բոլոր իշխանութիւններից, երբ նա տարածուում է ոչ թէ մի ամբողջ երկրի, կամ աւելի ճիշտն ասած, ոչ թէ մի ամբողջ նահանգի, այլ մի քաղաքի վերայ, — կարելի է համորձակ ասել, որ չկայ ժողովրդական կեանքի մի այնպիսի կողմը, որ այսպէս թէ այնպէս առնչութիւն չունենայ Գենեքալ-նահանգապետի բացառիկ, յաճախաւի ապօրինի լիազօրութիւնների հետ: Այն բոլորը՝ ինչոր կատարուում էր մայրաքաղաքում — կատարուում էր նրա ազդեցութեամբ, նրա անունից, նրա իշխանութիւնով:

„Փակուում է մի գիտական ընկերութիւն — ո՞վ է մեղաւոր: Զեմստվայի կամ դումայի վճիռները մերժումեն, անհետեանք են թողնում, ո՞ւմ վերայ են տեղում մեղադրանքներ — գենե-

քալ-նահանգապետի: Տասնեակներով ուսանողներ են արտուում — ո՞ւմ հրամանով: Անչուում են աշակերտական խաղաղ ցոյցերը — ո՞ւմ անունով: Հրատարակուում են բացառիկ օրէնքներ — ո՞ւմ ազդեցութեանն է վերակրուում այդ արտաքոյ կարգի միջոցները: Միշտ, ամեն տեղ և ամեն բանի մէջ զենեքալ-նահանգապետն է: Եւ շատ բնական է, որ այդպիսի ուժեղ և մի անգամայն բացառիկ իշխանութիւնը, ունենալով օրինական հնարաւորութիւն՝ խախտէ քաղաքացիների տարրական իրաւունքները, առաջ բերէ մշտական անբաւականութիւններ և մշտական պառակտումն ժողովրդի մէջ: Կեանքի սովորական պայմաններում այդ անբաւականութիւնն առժամանակ իրեն ելքը բողոքելու մէջ է գտնում, որքան էլ թոյլ, որքան էլ խարուսիկ, որքան էլ յոյս չէ ունենում յաջողութեան վերայ, որքան էլ դժուար է լինում կառավարութեան պղեստիժի դէմ կրուելը, որքան էլ այդ բոլորը, այդ բողոքելու իրաւունքը թղթի վեճայ է մնում, գաղափարի մէջ է մնում: Բայց երբ զենեքալ-նահանգապետը թագաւորական տնից է, երբ նրա անձի մէջ ժողովուրդը տեսնում է , թագաւորի հօրեղբօրն և բարեկամին՛, այն ժամանակ ամեն մի օրինական պայքար իշխանութեան հետ տնհասկանալի է դառնում: Գուր լսեցիք մեղադրեալի պատմութիւնը, — նրա ասելով, մինիստրութեան մէջ չէին քաշուում ուղ-

դակի և բացարձակ յայտարարել. «Մոսկուայի վերայ մեր իշխանութիւնը չէ տարածուում»: Մոսկուան — առանձին իշխանութիւն է: 2է որ Մոսկուան մայրաքաղաք է, արդիւնաբերութեան մի ահագին կենդրոն, կիւլտուրական կեանքով զարգացած մի հսկայ քաղաք, միլիոնաւոր բնակիչներով, նա չէր կարող հաշտուիլ իր այդ բացառիկ դրութիւնով, նա չէր կարող հաշտուիլ իր պապեանական կալուածքի այդ սպօրինի դրութեան հետ: Եւ ահա զժգոհութիւնն աճում է, չգտնելով իրեն օրինական մի ելք, դիզուելով, ինչպէս դիզում են դժուրընկերը, ամուր ծածկուած կաթսայի մէջ:

«Հասարակական կեանքն առաջ էր գնում, մասնաւորից անցնելով ընդհանրակալին, տեղական կեանքից՝ կենդրոնականին: Ժողովուրդը տեսնելով իշխանի հայեածքների արտայայտութիւնը մայրաքաղաքի ամենօրեայ կեանքում, զգալով իր վերայ նրա համակրութիւնն ու հակիրթութիւնը՝ նա ընդհանուր պետական քաղաքականութեան այս կամ այն ընթացքը վերակրում էր նրա ազդեցութեան: Հասարակութիւնը տեսնում էր, որ Սերգէյ Ալէքսանդրովիչի ամենամօտիկ աշխատակիցները, որ պետութեան մինիստրութեան մէջ պատասխանատու պաշտօններ էին վարում, թէ ինչպէս անտեղից, բիւրօկրատիայի խորհրդաւոր այդ լաբարատու-

րիայից հեղեղում էին ամբողջ Ռուսաստանը իշխանութեան սոսկալի պրօէկաներով, դասակարգային առանձնաշնորհումներով, հասարակական մտքի ու ինքնագործունէութեան ճնշումներով:

«Սիպիագինը, Բագալէպովը և զրանց նըման ուրիշ շատ շատերը, թէև ոչ այնքան յայտնի — որոշ դէմքեր են: Այս բոլորը կապուեցան մեծ իշխանի անուան, նրա հեղինակութեան հետ, և հասարակութեան գաղափարը կամաց — կամաց ընտելացաւ տեսնելու յանձին մեծ իշխանի մի որոշ կուսակցութեան պարագլխին և նրա իդէալների ջերմ մրցողին — պաշտպանին: Թագաւորական տան անգամը, որ պետական գաղափարով պիտի, ինչպէս արեգակ, բարձր փայլ էր քաղաքական բոլոր կուսակցութիւններէից — նետել էր իրեն նրանց մրցման մէջ: Մարտական կազմակերպութիւնն ինքն չէր վեր վազել գահի սատիճամներից, որ այնտեղ, հէնց նրա բարձրութեան վերայ, իջեցնէր իր հարուածը Սերգէյ Ալէքսանդրովիչին, — ոչ: Մեծ իշխանն ինքն էր գահից ցած իջել կեանքի խորքը, ուր լսում էին կուռի ճիշերն ու յաղթուածների հառաջանքները, որպէսզի այնտեղ հանդիպէ, երես առ երես մարտական կազմակերպութեան:

«Բայց ինձ ասում են, որ սպանութիւնը — միշտ էլ սպանութիւն է, մարդկային կեանքը՝ ի

վերուստ շնորհուած մի բարիք է, որի վերայ ոչ որ— ոչ անհատը, ոչ հասարակութիւնն իրաւունք չ'ունեն ձեռք բարձրացնելու: Փրանսիական պօլիցեան կալանաւորութեան համար մի յայտնի ծաղրաբանական ձև ունի. ազատութեան անունով ես ձեզ կալանաւորում եմ: Մեզազրոյ իշխանութեան ներկայացուցիչը մեր այս դատական պրօցէսում ուրիշ կերպ է վարուում. յանուն թանգակին կեանքի նա մահ է պահանջում: Պարոն սենատորներ, պարոն դասակարգաչին ներկայացուցիչներ, քաղաքական սպանութիւններ միշտ և ամեն տեղ եղել են: Չկայ պետական մի այնպիսի կազմը, չկայ իշխանութեան մի այնպիսի ձև, որ դրանից ապահոված լինի: Վարնոյի եղերական մահը, Կլէվէնտայի սոսկալի իիճակը,— երկու դեմօկրատ հասարակապետութեան նրկայացուցիչները, — ահա դրա ամենափայլուն ապացոյցը:

„Բայց այնտեղ, ուր այդպիսի սպանութիւնները, մտքերի լարուած լինելու պատճառով ընդհանուր ղեկընթացութիւններ չեն յարացանում, այնտեղ, ուր ջղայնութիւնը չէ թափանցում ամբողջ հասարակութեան մէջ, բարձրից սկսած մինչի ստորին խաւերը, այնտեղ, ուր չկան ներքին յուզումներ, — այնտեղ քաղաքական սպանութիւնն երևան է զալիս իբրև մի պատահական — բացառիկ երևոյթ: Որքան էլ ուժեղ

լինի կազմակերպութիւնը, որքան էլ նա բազմաթիւ անդամներ ունենայ, այնուամենայնիւ նա չէ կարող երկար ժամանակ սնուիլ իր սեպհական հիւթով: Նրան անհրաժեշտ է անդադար իր մէջ նոր ոյժերի հոսանք ընդունել, նրան անհրաժեշտ է անդադար փոխանակութիւն նոր նիւթերի երկրի բոլոր կենսունակ տարրերից: Հակառակ դէպքում — քայքայաւում և մահ է: Մի խռովութիւն, որ չէ յենուած ընդհանուր յուզումների վերայ, — քաղաքական դաւադրութիւն է: Այն խռովութիւնն որ իր բարձրագոյն սանկցիան ստանում է ընդհանուր յուզումների մէջ, — յեղափոխական կուսակցութիւն է,

„Պայքարը, զուտ արտաքին պայքարը, քաղաքական դաւադրութեան բնաւորութիւն կրող պայքարը բէպրէսիւ (բռնի) միջոցներով ճնշելը — հեշտ է. իսկ յեղափոխական կուսակցութեան պայքարը՝ մինչև անգամ այն սոսկալի մահուան պատիժներով, որոնք կան միայն կառավարութեան սրամազրութեան տակ — անկարելի է: Եւ կառավարութեան առաջին ինդիքն է, — որոշել, թէ ո՞ւմ հետ նա գործ ունի. յանձին դաւադրութեան խռովարարների՝ թէ յեղափոխական կուսակցութեան, որ յենուած է յուզումների վրայ:

Բայց ամենից առաջ պէտք է բացատրել թէ ի՞նչ է նշանակում „յուզում“: Այժմ, երբ այդ խօսքի հետ ճարպիկ կերպով խաղում են, ինչ-

պէս խաղաղնտակի, երբ յետադիմական մամուլը փրփուրը բերանում պահանջում է սանձահարել—գսպել այդ «յուզումներն», այժմ աւելի անհրաժեշտ է, բան երբ և իցէ, կառավարութեան առաջ դնել ամենայն ճշտութեամբ և պարզութեամբ երկրի յուզման այդ հարցի բացատրութիւնը:

«Քարնանը նայեցէք բնութեան: Ահագին ազմուկով, ճարճատումով գետերը փշրում են իրենց սառուցէ շղթաները, լեռնային վտակները փրփրալով ու պճպճալով գլխի վայր թռչում են ցած, գետերը դուրս են գալիս իրենց ավերից, կատաղի ալիքներով ծածկում են անագին տարածութիւններ—գա բնութեան յուզումն է: Քուցէ նա աւեր է և խաղաղ բնակիչների մի քանի խրճիթներ, գուցէ նրա սառուցների մէջ նահատակուին և մի քանի անմեղ զոհեր, բայց կ'անցնի մի ամիս, երկու ամիս—և ջուրը բնութեան նոր կեանք տալով, նոր ճանապարհներ բանալով, կխաղաղուի, կհանգստանայ իր ավերում, երկիրը կծածկուի կենդանի կանաչներով և բոլոր բնութիւնը կփայլէ նոր ոյժով: Բայց փորձեցէք շղթայել սառուցը, արգելել լեռնային վտակները և բնութիւնը խռովարար կդառնայ:

«Այդ միևնույնը մենք տեսնում ենք հասարակական կեանքի մէջ: Հասարակական յուզումն—գա նոր ոյժերի արտայայտութիւնն է, գա—ազատագրական գաղափարների յաղթական եր-

զրն է: Եթէ կառավարութիւնը նրան ընդ առաջ երթայ, հաւատալով նոր ոյժերին և աշխատելով նրանց խնամքով կեանքի մէջ մտցնելու, շատ շիտնցնել, նոր հոսանքները կպարզուին, կհանդատանան, կխաղաղուին, ամբողջ երկիրը կփայլէ շտեմնուած փայլով և կ'կանգնէ գարմացած աշխարհի առաջ նոր ոյժով: Բայց փորձեցէք այդ յուզումների առաջն առնել, փորձեցէք բէակցիայի կապարէ ձեռքն դնել հասարակական կեանքի ամեն մի արտայայտութեան վերայ,— դուք կըճնշէք խաղաղ ցոյցերը, դուք կ'արձակէք գիտական ընկերութիւնները, դուք կ'փակէք ազատագրական թերթերը, բայց դուք զբանով յուզումները ժողովրդի օրգանիզմի մէջ աւելի խորը կմտցնէք և երկիրը ձեզ կպատասխանէ աւելի հուժկու խռովութիւններով: Պաւել կայսրն ասաց. «Ես ունիմ յանձին ազնուականների 40,000 ձրի ոստիկանապետներ»: Ոչ թէ 40,000—այլ քառասուն միլիոն ձրի ոստիկանապետներ են հարկաւոր, որպէսզի սմուր մնայ պետական կազմը, պէտքէ որ բոլոր հասարականութիւնն ինքն զնահաակ իր կարգապահութիւնը, պէտքէ որ կառավարութիւնն ունենայ ոչ միայն ոյժի հեղինակութիւն, այլ և հեղինակութեան ոյժ:

«Հարկաւոր է, որ ամեն մի մարդ կարողանայ ասել՝ պետութիւնը—այդ ես եմ, որ ամեն մի շարամիտ փորձի մէջ դէպի պետական կարգը՝

նա զգայ, որ խախտում է ինքն իր իրաւունքը՝ Գուր մի՛ կարծիր, որ եթէ քրէական յանցանք ներք պատժում էք, զբանով պարտական էք ոստիկանութեան, տաժանակիր աշխատանքներին, բանդերին.— ոչ: Այգաեղ, այդ պայքարի մէջ, զուք յենում էք հասարակական կարծիքի ոյժի վերայ, նրա դատապարտութեան ամբողջ հեղինակութեան վերայ: Առանց զբան ամենալաւ պօլիցեան — միայն այնքան թանգակին զօրք է, որքան անպէտք ու անշնորհք շինովնիկները: Տարօրինակ չէ: Գուր Կալեանին պահում էք ձեր ձեռքերում, բանդերում նրա լուսանկարներն ունիք, պօլիցեայի զեպարտամէնտում նրա անցեալի մասին ահագին նիւթեր ունիք և զուք տակաւին անգօր էք հաստատել նրա ով լինելը: Մարդս ասեղ չէ, Կալեանը իր թափառական կեանքում հարիւրաւոր ծանօթներ ունէր, նրբանք չէին կարող չնկատել նրա անյայտանալը: Եւ ոչ որ մատ-մատին չխփեց ձեզ օգնելու համար: Մա սոսկալի մի սիմպտոմ (ախտանիշ), սա սարսափելի մի նախազգուշացումն է:

„Մեր ներքին քաղաքամիանութիւնն ո՛չ միայն ստեղծում է յեղափոխական կուսակցութիւններ, այլ նա առանձին խնամքով հրապուրում է նորակոչներին յեղափոխական կռուի համար: Կարդացէ՛ք զուք՝ Մազօնովի, Կալեանի, Գերշունիի կենսազրութիւնները. զբանց անունները զու,

Տէր, անմահ առհիր: Միթէ ձեզ չի թւում, որ այդ մարդիկ լուրն էլ զարբնուած են մի մուրճով: Հրէայ Գերշունին՝ Ուֆիմսկի ատաղձավաճառի որդի, Մազօնովը՝ թաղական ոստիկանական պաշտօնեայի որդի, Կալեանը, — „Ինչպիսի խարնուրդ՝ հագուստների, անունների ու գէմքերի, ցեղերի, կոչումի, դասակարգերի“: Եւ մինչդեռ, երբ զուք կարգում էք զբանց կենսազրութիւնը, կարծում էք թէ միենոյն հեղինակի պատմութիւնն էք կարգում: Ջնջեցէ՛ք անունները — և զուք կարող էք զբանից տպագրել բլանկներ մարտական կազմակերպութեան անդամների կենսազրութեան համար:

„Առաջին անգամ մենք ծանօթանում ենք Կալեանի հետ 1899 թուին: Մենք նրան պատահում ենք Պետերբուրգի ուսանողների ժողովներում: Նա ապրում էր ընդհանուր մարդկութեան բազմաւրութեան ոչ մի բանով տակաւին չմիանալով՝ պայծառ երազների, ձգտումների շրջանում

„Նա ամբողջապէս ուսանողական ընկե-րութեան ընտանիքում, մեր տաք գլուխ, աղնուսիքաւ և նորահաս երիտասարդութեան շրջանումն էր: Եւ ահա մի օր, կամ աւելի ճիշտն ասած, մի անգամ զիշերը իշխանութիւնը բազլում է ուսանողի մեկուսացած սենեակի դուռը: Կալեանին կալանաւորում են: Բանդ: Հրա-

պարակական հսկողութիւն են նշանակում նրա վերայ Եկատերինսուլաում: Տեղական ժանդարմեական վարչութիւնից հաղորդագրութիւն է ուղարկուում ոստիկանական ղեկաբարձմէնտը, որ Կալեանը կասկածանքի տակ ընկած մարդկանց հետ կապեր ունի: Միթէ զրանից դուրս մի ուրիշ բան կարելի էր սպասել: Վերցնում են կրակոտ երիտասարդին, դուրս են քաշում նրան իր սովորական շրջապատից, հասարակական ցաւերով լցուած սրտով, տենդային աշխատանքով բռնուած գլխով, որ աշխատում էր լուծել հասարակական մեծ պրօբլեմներ: Հսկողութեան ենթարկուած Կալիանի համար, որ զբրկուած էր ընկերական շրջանից, քաղաքականապէս անվստահելի Կալեանի համար՝ փակուում են հասարակական լեզու գործունէութեան դռները: Նա ընկնում է անլեզու գործունէութեան մէջ: 2է որ, սա դէպքերի մի տըամաբանական հետևանք է, — մի մատիմատիկական ակտիօնայ:

Սկսուում է կալանաւորումների մի ամբողջ շարք:

„Կալանաւորուում է և Կալեանը: Կալանաւորուում է նա Սիլիգիայում և յանձնուում ուսաց կառավարութեան, արգելուած զբրեր կարգալու համար. իսկ մեզանից ո՞վ չէ այդ անուում: — Կալեանին կրկին բանդ են նստեցնում և հինգ տարով արգելում նրան Ռուսաստանի խոշոր

կենդրոնները գնալու:

„Խեղճ երիտասարդն ամբողջապէս կլանուած ջերմ գաղափարներով, ձգտում է դէպի լոյս, դէպի եռուն գործունէութիւն. նրան հրապուրում է մայրաքաղաքը, ուր „որոտում էին պերճախօսութիւնները, եռում էր գաղափարական պայքարը“, իսկ նա ստիպուած էր իր ժամանակը մեռցնել մի ինչ-որ Վալօզդայում: Մի ելք էր ամուում — արտասահման: Եւ ահա, Կալեանն երկու տարով անհետանում է: Նրան կորցնում են՝ կառավարութիւնը, ծանօթները, մինչև անգամ, իր ընտանիքը, բայց յանկարծ նա երևան է գալիս ժողովրդի վրիժառուն, — նրա ասելով, — այդ հսկայ դէմքը, ուումբը ձեռքին, մեծ իշխանի կառքի առաջ:

„Ճնշող զգացումների տակ ես վերջացնում եմ իմ պաշտպանութիւնը.... Եւ ոչ թէ նրա համար, որ ինձ վիճակուած է խօսել գրեթէ կառուցուող էշաֆօտի հանդէպ — ոչ. յոյսն երբէք չէ կորցնում մարդուն: Բայց մեր դրութիւնը նրանով ծանր է, որ մեղադրուողը յայտարարեց անդրդուելի պահանջ, որ մենք ոչ մի բառ չ'ասենք նրա անձի պաշտպանութեան համար:

„Մեր աչքի առաջ մարդ իրեն ջուրն է ձգում ու ջրահեղձ լինում և մենք իրաւունք չ'ունինք մի շարժում անելու, իրաւունք չ'ունինք նրան օգնութեան ձեռք մեկնելու: Եւ սինչդեւ

206
57

մենք, փաստաբաններս, յանձին մեղադրեալի տեսնում ենք, ոչ թէ մի ոճրագործի, այլ մի գափաբական մարդու: Մեր առաջ բացուած է ոչ միայն բանդարկեալի սենեակի դուռն, այլ և բանդարկեալի սիրտը: Եւ այնտեղ, ուր դուք միայն դատում և պատժում էք, մենք հասկանում և սիրում ենք:

Դրա համար իմ ճառի մէջ չկան խօսքեր, որպէսզի կարողանամ ձեզ հազորդել վրդովմունքի բոլոր ծանրութիւնը, ծանօթացնել նրա կեանքի հետ, երբ նա արդէն զատապարտուած է մահուան: Յանկանում եմ կուռել մինչև վերջին հնարաւորութիւնն, ինչպէս էլ որ լինի: Բայց ես իմ կոչման, որ ես կրօւմ եմ, ինձ անարժան կհամարէի, եթէ, հակառակ Կալեանի կամքի, ես ինձ ձգէի նրա և նրա վիճակի մէջ: Նա ինքը մերկացրեց իր կուրծքը, գնելով ձեր հարուածների տակ: Նրա ցուցմունքները շնչում էին ինչպէս մի յանդուգն մարտակոչ և չպրտում մահուան երեսին, բայց պարոն նախագահին այդքանը բաւական չէր, նա ցանկացաւ հարց տալ թէ՛ Կալեանը նորից մահուան փորձ կանէր արդեօք, եթէ նրան յաջողուէր մի կերպ ազատուել պատժից: Կալեանը պատասխանեց: Պարոններ, ձեր առաջարկածը դատաւորի հարց չէ, այլ խոստովանահօր, և դուք դուրս ձգեցէք նրան դատական նիւթից՝:

Պարզաբանելու համար անհրաժեշտ է յիշեցնել, որ այդ հարցին Ի. Պ. Կալեանը նախագահին պատասխանեց. «Ես կատարեցի իմ պարտքը. և կարծում եմ, որ այսուհետեւ էլ կկատարէի: Այս պատասխանը տալով — ուզում եմ ասել, որ ես նորից այդ կկատարեմ»:

Արտասահմանի լրագիրներում իր ժամանակին մանրամասն տեղեկութիւններ կար, թէ ինչպէս Կալեանին մահուան դատապարտեցին և թէ ինչպէս նա մեռաւ:

Մահուան դատավճիռը նրան յայտնեցին մահից երկու ժամ առաջ: Նրա երեսի վերայ ոչ մի մկանունը չշարժուեց: Դատախազը նրան մի խնդիր տուեց ստորագրելու ներում շնորհելու համար: Կալեանը բացարձակ կերպով հրաժարուեց դրանից և խնդրեց, որ իրեն թէյ և կերակուր տան: Դատախազը դուրս գնաց, բայց ութ անգամ ներս մտաւ և աղաչեց Կալեանին ստորագրել խնդիրը, բայց Կալեանը ամեն անգամ կտրուկ կերպով հրաժարուեց:

Իր մօտ գնացած հոգևորականին նա խնդրեց հեռանալ, յայտնելով, որ նա ինքն իր ներքին դաւանանքն ունի, որ իր խիղճը մաքուր է, որ նա ինքը համոզուած է, որ ոչինչ վատ բան չի արել:

Բանդի սենեակից Կալեանը դուրս եկաւ այնպէս հանգիստ, այնպիսի հաւատով, որ կար-

ծես թէ գրօսնելու էր գնում: Այդպիսի երկաթէ հանդստութիւն երբէք չէին տեսած բանդի իշխանաւորները:

Մահից առաջ ասաց իրեն մօտ կանգնած սպային.

— Ասացէ՛ք իմ ընկերներին, որ ես մեռնում եմ սիրով և ընդ միշտ կլինիմ նրանց հետ:

Կայեաւեր մօրից երգման խօսք առաւ, որ նա ներում չի ինդրելի իրեն համար:

Երբոր վերջին մի տեսակցութեան ժամանակ, մի անգամ, մայրը նրան հաղորդեց տարածուած այն յուրերի մասին, որ իբր թէ նրան ներումն են շնորհելու, նա անմիջապէս զրբեց արդարադատութեան մինիստրին.

„Ինչպէս յեղափոխական, հաւատարիմ ազգային ազատութեան կուսակցութեան ուխտին, ես իմ քաղաքական խղճի պարտքն եմ համարում հրաժարուիլ ներումից“:

Գատարանում լսելով իր մահուան դատաւճիռը՝ Կայեաւեր ասաց դատաւորներին:

— Քաջութիւն ունեցէ՛ք իրագործել այդ վճիռը այնպէս բացարձակ, հրապարակով, ինչպէս ես իրագործեցի կուսակցութեան դատաւճիռը:

Մահից առաջ Կայեաւեր զրբեց մի նամակ հետեւեալ բովանդակութեամբ. „Նամակ բարեկամներին“.

„Իմ թանկագին բարեկամներ և անմոռա-

նայի ընկերներ, դուք գիտէ՛ք. ես կատարեցի բարորդ, ինչոր կարող էի՝ փետրուարի 4-ին յաղթութիւն տանելու համար: Եւ ես — իմ անհատական հոգեկան գոհունակութեան մէջ՝ ինձ բազդաւոր եմ զգում այն գիտակցութեամբ, որ ես կատարեցի մի պարտք, որ ամբողջապէս զրուած էր արիւնաքամ Ռուսաստանի վերայ:

Դուք գիտէ՛ք իմ համոզմունքներն և իմ զգացմունքների ոյժը, և թո՛ղ ոչ ոք չտխրէ իմ մահուան համար:

Ես ամբողջովին ինձ նուիրեցի կռուի դործին ճշուածների և հարստահարուածների ազատութեան համար, իմ կողմից ինքնակալութեանը և ո՛չ մի ակնարկ, մի որ և է զիջումի համար՝ չի կարող լինել, և եթէ, վերջն իմ կեանքի բոլոր ձրգտումների մէջ ես երեւամ ընդհանուր մարդկային արժանաւոր բարձրութեան վերայ ընդդէմ բռնակալութեան, այն ժամանակ, թո՛ղ իմ մահը պսակէ իմ կատարած դործը մարտը գաղափարով:

Մեռնել համոզմունքի համար — նշանակում է կռիւ յայտարարել, որքան էլ որ զոհարերութիւններ պահանջելու լինի միապետութեան անկումն, և ես խորապէս համոզուած եմ, որ մեր ներկայ սերունդը նրա հետ ընդ միշտ իր հաշիւը կտեսնէ: Այդ կլինի ամենափայլուն յաղթանակը սօցիալիզմի, երբ ուռւ ժողովրդի առաջ կբացուի կեանքի նոր ասպարէզ,

ինչպէս և նրանց բոլորի առաջ, ով զգացել է իր վերայ նոյն յաւիտենական ճնշումներն.... բըռնութիւնները....

Ամբողջ սրտով ես ձեզ հետ եմ, իմ քաղցր, թանկագին և անմոռանալի բարեկամներ: Ծանր բոպէներում դուք էիք իմ գորավիզն, ձեզ հետ էի ես միշտ բաժանում իմ և ձեր բոլոր ուրախութիւններն ու յուզմունքները, և եթէ մի օր, ընդհանուր ժողովրդական հրճուանքի յաղթանակի բարձրութեան վերայ՝ դուք ինձ յիշէք, այն ժամանակ, թող իմ բոլոր աշխատանքը յեղափոխականի՝ լինի ձեզ համար մի խանդավառ սիրոյ արտայայտութիւն՝ դէպի ժողովուրդը և մի փառահեղ յարգանք՝ դէպի ձեզ. ընդունեցէք այդ իբրև մի գրաւական՝ իմ անկեղծ անձնուիրութեան դէպի կուսակցութիւնը՝ ժողովրդի ազատութեան ուխտն իր վերայ կրողից, իր ամենալայն նշանակութեամբ:

Ամբողջ կեանքս ինձ մի հէքիաթ է թւում, կարծես այն բոլորը ինչ որ պատահեց ինձ հետ՝ ապրում էր մանկական հասակիցս՝ նախազգացումներիս մէջ և աճում սրտիս խորքում՝ միայն նրա համար, որպէսզի յանկարծ ատելութեան և վրէժի բոցի փոխուի բոլորի համար:

Ես կցանկանայի վերջին անգամ, իմ սրտին մօտ և անսահման թանկագին շատերի անունները տալ, բայց թող իմ վերջին հառաչանքը լինի

նրանց բոլորի համար իմ ուրախ հրաժեշտի սիրոյ ողջոյնը և խիզախ հրաւերը՝ դէպի ազատութեան գործը: Գրիում և համբուրում եմ ձեզ բոլորից՝: Զեր Իվան Կախան:
Եւ Կախանին կախեցին:

« Ազգային գրադարան

NL0411460

Լոյս ևն տեսել

1. Վ. Գարշին—Ազգանշան 10 կ
2. Ի. Սիգով—Ի՞նչ է Ազատութիւնը . . . 10 կ
3. Ս. Կ. Վ.—Փաղափարի մարզը 5 կ

Պատգարանում ևն տարադրութեան
Համար

1. Ա. Աննենսկայիտ—Ի՞նչ է Հասարակարգութեան
թիւնը
2. Ա. Լէօնտե—Իրաւունքի Հաւասարութիւնը
3. Ն. Վերնէր—Ո՞ւր է տանում Հասարակութեան
զարգացումն
4. Փ. Լամինէ—Ժամանակակից ստրկութիւնը